

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Σλαβικοί λαοί στα Βαλκάνια, 15ος-18ος αι.

Ενότητα 11: Πολιτισμικές παραδόσεις

Ελένη Γκαρά

Επίκουρη Καθηγήτρια

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

Μυτιλήνη, 2014

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πίνακας περιεχομένων

1. Στόχοι ενότητας	4
2. Περιεχόμενο ενότητας	4
3. Πολιτισμικές διαφοροποιήσεις	5
3.1 Μια κοινή ορθόδοξη κοινωνία;	6
4. Παραδόσεις του αγροτικού χώρου.....	8
4.1 Πίστη στο υπερφυσικό.....	8
4.2 Δρώμενα και τελετουργίες.....	8
5. Επική ποίηση.....	11
5.1 Μάρκο Κράλιεβιτς	12
6. Επιλεγμένη βιβλιογραφία	15

1. Στόχοι ενότητας

Η ενότητα ασχολείται με χαρακτηριστικές όψεις του λαϊκού πολιτισμού και των πολιτισμικών παραδόσεων των νοτιοσλαβικών πληθυσμών, οι οποίες ανάγονται στους μεσαιωνικούς και πρώιμους νεότερους χρόνους.

2. Περιεχόμενο ενότητας

- Πολιτισμικές διαφοροποιήσεις: Ποιοι παράγοντες έπαιζαν ρόλο στην πολιτισμική διαφοροποίηση των νοτιοσλαβικών πληθυσμών, ιδίως εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας; Ποιο ήταν το υπόβαθρο για την ανάπτυξη κοινών βαλκανικών πολιτισμικών στοιχείων, ιδίως μεταξύ των ορθοδόξων;
- Παραδόσεις του αγροτικού χώρου: Ποιες πολιτισμικές παραδόσεις μπορούν να θεωρηθούν ιδιαίτερα σημαντικές και χαρακτηριστικές για τους νοτιοσλαβικούς πληθυσμούς;
- Επική ποίηση: Ποια ήταν τα χαρακτηριστικά της επικής ποίησης που καλλιεργήθηκε από τους Σλάβους των δυτικών Βαλκανίων κατά τους πρώιμους νεότερους χρόνους;

3. Πολιτισμικές διαφοροποιήσεις

Στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας και μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα σλαβόφωνοι πληθυσμοί ζούσαν σε ολόκληρη τη ζώνη των βόρειων Βαλκανίων, συμπεριλαμβανομένης της Μακεδονίας και της Θράκης, καθώς και στην πρωτεύουσα, την Κωνσταντινούπολη. Σλαβόφωνες κοινότητες της διασποράς υπήρχαν επίσης σε πολυάριθμες πόλεις του αψβουργικού ή του βενετικού κράτους, όπως και αλλού. Θα ήταν λοιπόν εξαιρετικά προβληματικό να αναζητήσει κανείς μια ενιαία «σλαβική πολιτισμική παράδοση» μεταξύ όλων αυτών των διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων και κοινοτήτων. Οι σλαβόφωνοι, όπως και οι αλλόγλωσσοι γείτονές τους, μετείχαν σε διάφορες πολιτισμικές παραδόσεις, ανάλογα με την περιοχή κατοίκησης τους, ενώ ιστορίες, θρύλοι και λαϊκές παραδόσεις μεταφέρονταν από τόπο σε τόπο ακολουθώντας τις μετακινήσεις των ανθρώπων.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΜΕΛΕΤΗΣ: ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΟΘΩΜΑΝΩΝ ΥΠΗΚΩΝ

Από το: Faroqhi, Suraiya, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία: από τον Μεσαίωνα ως τις αρχές του 20ού αιώνα*, μτφρ. Κ. Παπακωνσταντίνου, Αθήνα: Εξάντας, 2000: 60-61.

Ήδη το 17ο αιώνα υπήρχαν σε μερικές πόλεις της Βαλκανικής Χερσονήσου σημαντικοί ποιητές που έγραφαν στην οθωμανική γλώσσα. Στην εθνικιστική ιστοριογραφία του αιώνα μας διεξήχθησαν συχνά συζητήσεις σχετικά με το κατά πόσο οι φορείς αυτής της κουλτούρας ήταν Τούρκοι έποικοι στη Βαλκανική Χερσόνησο και κατά πόσο έπαιξαν κάποιο ρόλο σ' αυτήν εξισλαμισμένοι Έλληνες, Αλβανοί, Σέρβοι και Βούλγαροι. Αυτό το ζήτημα δεν απαντήθηκε ικανοποιητικά ακόμα. Για τους Οθωμανούς αξιωματούχους, οι οποίοι συνέταξαν και τα μοναδικά στατιστικά στοιχεία που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη δημογραφική ιστορία της εποχής, σημασία είχε καταρχήν η θρησκεία και μόνο σε ορισμένες και συγκριτικά σπάνιες περιπτώσεις η εθνική ένταξη.

Απ' όλα αυτά προκύπτει ότι μπορεί κανείς να αναλύσει την οθωμανική ιστορία, και επομένως και την πολιτισμική ιστορία, εφόσον αποστασιοποιηθεί αρκετά από την κατηγορία του έθνους-κράτους. Οι πολιτισμικές διαφορές μεταξύ νομάδων και ημινομάδων από τη μια πλευρά και των εγκατεστημένων χωρικών από την άλλη ήταν σίγουρα πολύ μεγαλύτερης σημασίας για την κουλτούρα απ' ό,τι τα σύνορα μεταξύ εθνοτήτων. Και η θρησκευτική ένταξη ήταν πολύ πιο σημαντική για τον αυτοπροσδιορισμό των υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από την εθνική ένταξη, ενώ η οθωμανική διοίκηση κατέτασσε τους υπηκόους της επίσης με θρησκευτικά κριτήρια. Η ένταξη σε ένα χωριό ή μια πόλη έπαιξε για τον αυτοπροσδιορισμό επίσης ένα πολύ πιο σημαντικό ρόλο από τη γλώσσα ή την εθνότητα.

Εκτός αυτού, η βασική διάκριση ανάμεσα σε συνηθισμένους υπηκόους και τα μέλη του οθωμανικού διοικητικού μηχανισμού καθόριζε τις πολιτισμικές δυνατότητες που προσφέρονταν σ' έναν κάτοικο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ως μέλος αυτού του μηχανισμού έπρεπε κανείς λογικά να είναι μουσουλμάνος, παρόλο που στον κανόνα υπήρχαν και κάποιες εξαιρέσεις. Η γλωσσομάθεια δεν αποτελούσε ασήμαντη προϋπόθεση για μια πετυχημένη πολιτική καριέρα. Γιατί τα μέλη της ανώτερης τάξης, όποια προέλευση κι αν είχαν, έπρεπε να κατέχουν την οθωμανική γραπτή γλώσσα, την οποία έπρεπε να μάθουν ακόμα και όσοι είχαν μητρική γλώσσα την τουρκική. Από εθνοτική άποψη το οθωμανικό ανώτερο στρώμα ήταν πολύχρωμο. Μεταξύ των μελών της βρίσκονταν «ξένοι», όπως Ισπανοί, Ιταλοί και Ιρανοί, οι οποίοι είχαν έρθει στη χώρα ως αιχμάλωτοι, εθελοντές μετακινούμενοι ή και πρόσφυγες. Μεταξύ των κατοίκων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στους διάφορους κλάδους του στρατού και της διοίκησης δραστηριοποιούνταν τόσο οι κάτοικοι της Μικράς Ασίας όσο και οι Βόσνιοι, οι Αιγύπτιοι και οι Σέρβοι. Παρόλο που δημιουργούνταν διασυνδέσεις σε εθνοτική βάση, τα εθνοτικά κριτήρια δεν ήταν καθοριστικά για την είσοδο στο ανώτερο οθωμανικό στρώμα. [...]

3.1 Μια κοινή ορθόδοξη κοινωνία;

Η πολιτική ενοποίηση της Βαλκανικής υπό τους Οθωμανούς, σε συνδυασμό με την πύκνωση των επαφών με τον υπόλοιπο ευρωπαϊκό χώρο, επέτρεψε μια πρωτοφανή πολιτισμική ώσμωση που οδήγησε στην εμφάνιση διακριτών παραδόσεων αστικής κουλτούρας: της μουσουλμανικής οθωμανικής και της ορθόδοξης ελληνικής στις οθωμανικές πόλεις, της καθολικής σλαβικής στη Δαλματία και την Κροατία. Παρά τις επιμέρους διαφορές, που επιτείνονται από τον ρωσικό προσανατολισμό της σερβικής Εκκλησίας τον 18ο αιώνα, οι ευρύτερες εξελίξεις θα επιτρέψουν την εμφάνιση μιας «κοινής κοινωνίας» μεταξύ των ορθοδόξων. Όπως υποστηρίζει ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης,

«[μ]ετά τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699) και του Πασάροβιτς (1718) και μέχρι τη Γαλλική Επανάσταση, που πυροδότησε τη μακρά διαδικασία διάλυσης της αυτοκρατορίας, τα οθωμανικά σύνορα στην Ευρώπη σταθεροποιήθηκαν στην περιοχή των Βαλκανίων, παρά την παρατεταμένη παρακμή της αυτοκρατορίας την ίδια εποχή. Η σταθερότητα των εξωτερικών συνόρων, σε συνδυασμό με τον παρακμάζοντα έλεγχο της κεντρικής εξουσίας στις επαρχίες, ελάφρωσε σημαντικά τις πιέσεις στους χριστιανούς υπηκόους της αυτοκρατορίας στα Βαλκάνια. Αυτή η εξέλιξη επέτρεψε την επιβίωση παραδοσιακών προτύπων κινητικότητας και πολιτισμικής ώσμωσης εντός των βαλκανικών περιοχών και πρόσφερε τις πολιτικές προϋποθέσεις για την

ανάδυση πολλών χαρακτηριστικών μιας κοινής κοινωνίας μεταξύ των χριστιανικών πληθυσμών της περιοχής.»¹

Οι πολιτισμικές διαφοροποιήσεις ήταν περισσότερο αισθητές στην ύπαιθρο. Και πάλι όμως δεν είναι εύκολο να διακρίνουμε τις καθαρά σλαβικές από τις υπόλοιπες παραδόσεις (ελληνικές, αλβανικές, βλαχικές, τουρκικές κλπ.). Είναι μάλλον προτιμότερο να αναφερόμαστε γενικά σε «βαλκανικές παραδόσεις», αν και δεν πρόκειται για ένα κλειστό και ενιαίο σύνολο πολιτισμικών χαρακτηριστικών. Διαφορετικά διαμορφώθηκαν και εξελίχθηκαν τα χαρακτηριστικά αυτά στις απομονωμένες περιοχές και αλλιώς στις υπόλοιπες, ενώ σημαντικό ρόλο έπαιζε ο τρόπος ζωής και η κοινωνική οργάνωση των πληθυσμών. Ως προς αυτό παρατηρούμε σημαντικές διαφοροποιήσεις όχι μόνο μεταξύ αγροτικών και κτηνοτροφικών πληθυσμών, αλλά και ανάμεσα στις περιοχές όπου επικρατούσαν κοινωνίες γενών και εκείνες όπου η βάση της κοινωνικής οργάνωσης ήταν η αγροτική κοινότητα.

¹ P. Kitromilides, “Orthodox culture and collective identity in the Ottoman Balkans during the eighteenth century”, *Oriente Moderno* n.s. 18(1), 1999, 131-145: 131.

4. Παραδόσεις του αγροτικού χώρου

4.1 Πίστη στο υπερφυσικό

Αν υπάρχει κάτι που ενδεχομένως να ήταν πολύ πιο έντονο στους σλαβόφωνους αγροτικούς πληθυσμούς των Βαλκανίων απ' ό,τι σε άλλους ήταν η πίστη στο υπερφυσικό, ιδίως σε πνεύματα του νερού, του δάσους και των δέντρων. Άλλα από αυτά τα πνεύματα ήταν θηλυκά και άλλα αρσενικά, και είχαν σχεδόν πάντοτε δύο όψεις: μία προστατευτική και μία καταστροφική. Σε κάθε περίπτωση ήταν επικίνδυνο για τους ανθρώπους να έρχονται σε επαφή μαζί τους. Αντίθετα, έπρεπε να τα εξευμενίζουν.

Το λευκό φίδι θεωρούνταν ως ενσάρκωση του απώτατου προγόνου της γενιάς και είχε ρόλο προστάτη του σπιτιού και μεσολαβητή ανάμεσα στον πάνω και τον κάτω κόσμο, γι' αυτό έπρεπε να φροντίζουν να μη σκοτωθεί. Προστασία από τα φυσικά φαινόμενα πρόσφεραν τα αρσενικά πνεύματα των δασών, αν και δεν ήταν όλα τους καλοπροαίρετα προς τους ανθρώπους. Τα πνεύματα του νερού ήταν τα πιο επικίνδυνα, καθώς ευθύνονταν για τους πνιγμούς. Όποιος ή όποια όμως μπορούσε να χαλιναγωγήσει τη δύναμή τους με μάγια, είχε εξασφαλισμένη επιτυχία. Βρυκόλακες και άλλα πνεύματα νεκρών, αλλά και δαιμονικά όντα με μορφή ανθρώπων ή ζώων, συμπλήρωναν το πάνθεον των υπερφυσικών πλασμάτων που μοιράζονταν τον κόσμο με τους ανθρώπους.

4.2 Δρώμενα και τελετουργίες

Χαρακτηριστικό της ζωής στην ύπαιθρο ήταν τα δρώμενα και οι τελετουργίες που είχαν σκοπό να εξασφαλίσουν την γονιμότητα της γης και των κοπαδιών. Κατάλοιπα αρχαίων τελετουργιών τέτοιου είδους βρίσκουμε παντού στα Βαλκάνια, φαίνεται όμως ότι στους σλαβικούς πληθυσμούς ήταν ακόμη πιο διαδεδομένα. Μπορεί κανείς να υποθέσει ότι ο συγκριτικά πιο πρόσφατος εκχριστιανισμός τους, σε σχέση με τους άλλους βαλκανικούς πληθυσμούς, επέτρεψε στους Σλάβους να διατηρήσουν πολλές από τις παγανιστικές τους πεποιθήσεις και τελετές.

Μια ιδιαίτερα σημαντική τελετουργία ήταν το άναμμα της «ζωντανής φωτιάς». Η φωτιά άναβε με το τρίψιμο δύο ξύλων, αν και αυτό δε γινόταν παντού με τον ίδιο τρόπο. Συνήθως το καθήκον αναλάμβαναν δύο άνδρες· σε κάποια μέρη της Σερβίας όμως τη φωτιά άναβαν ένα αγόρι κι ένα κορίτσι σε προεφηβική ηλικία (11-13 ετών), που έμπαιναν γυμνά σε ένα σκοτεινό δωμάτιο και, χωρίς να μιλούν, έτριβαν ένα κλαδί πάνω σε ένα κομμάτι ξύλο μέχρι να ανάψει. Στη συνέχεια άναβαν με

αυτό τη φωτιά της εστίας του νοικοκυριού, που είχαν προηγουμένως φροντίσει να σβήσουν.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΜΕΛΕΤΗΣ: ΠΡΑΣΙΝΟΣ ΓΙΩΡΓΗΣ

Από το: Traian Stoianovich, *Balkan worlds: The first and last Europe*, Άρμονκ-Λονδίνο: M.E. Sharpe, 1994: 10-11. Μετάφραση Ε. Γκαρά.

Οι Βαλκάνιοι Σλάβοι συνδέουν τις τελετές ανάπτυξης και γονιμότητας με την εορτή του Αγίου Γεωργίου (23 Απριλίου). Στη Μακεδονία και τη Βουλγαρία οι νέοι γιορτάζουν την ημέρα κάνοντας κούνια. Όπως ο χορός και το πήδημα της φωτιάς, το κούνημα στην κούνια συμβολίζει την ανάπτυξη, τη ζωντάνια, την αρρενωπότητα, τη γονιμότητα. Στις ορεινές περιοχές των Βαλκανίων οι νέοι και οι νέες στήνουν κούνιες στα κλαδιά των δέντρων και τραγουδούν τραγούδια. [...]

Στην Κροατία ο «πράσινος Γιώργης» μπαίνει επικεφαλής μιας ομάδας «Γιώργηδων» σε κυκλικό χορό (κόλο) που στήνεται από το ένα σπίτι του χωριού στο άλλο. Οι χορευτές τραγουδούν τραγούδια που καλοσωρίζουν την αναγέννηση της φύσης. Στη Σλοβενία ο «πράσινος Γιώργης» και μια ομάδα νεαρών ντυμένων με γιδοτόμαρα, οι *κόραντι*, αναπαριστούν τη μάχη ανάμεσα στον χειμώνα και την άνοιξη. Σε κάποια μέρη της Καρινθίας έπνιγαν συμβολικά τον «πράσινο Γιώργη», που ήταν σκεπασμένος από την κορυφή ως τα νύχια με φύλλα, ως τιμωρία για την αφορία των ζώων ή επειδή δεν έπεσε αρκετή βροχή.

[...]

Η γιορτή του Αγίου Γεωργίου ήταν ημέρα χαράς και διασκέδασης. Η γιορτή της άνοιξης απαιτούσε επίσης τη λήψη προληπτικών μέτρων για την εξασφάλιση της γονιμότητας των ζώων και των καλλιεργειών. Σε κάποια μέρη της Σερβίας, ακόμη μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα, ήταν ιερό καθήκον του νοικοκύρη και της νοικοκυράς σε κάθε σπίτι να εκτελούν ορισμένες τελετές, είτε την παραμονή είτε ανήμερα του Αγίου Γεωργίου. Έβαζαν μια μικρή πέτρα πάνω σε κάθε οπωροφόρο δέντρο για να μην πλησιάζουν οι κάμπιες, έχυναν λίγο γάλα μέσα από μια τρύπα στον φλοιό μιας βελανιδιάς για να εξασφαλίσουν στην οικογένεια καϊμάκι παχύ σαν τον φλοιό για την υπόλοιπη χρονιά, έφτιαχναν σταυρούς από κλαδιά φουντουκιάς και τους έστηναν στα χωράφια για να έχουν άφθονη σοδειά, έβαζαν έναν κουβά νερό στη μάντρα των ζώων για να δελεάσουν τις αγελάδες να κατεβάσουν αντίστοιχη ποσότητα γάλακτος, και έτριβαν τα μαστάρια των αγελάδων και των προβατινών με τσουκνίδα.

Έτσι, οι Σέρβοι και οι Κροάτες χαρακτήριζαν τη γιορτή του Αγίου Γεωργίου ως «άγια μέρα του τσοπάνη» ή «γιορτή των κοπαδιών». Ανήμερα ακολουθούσαν την παράδοση να ψήνουν ένα τελετουργικό γλύκισμα για την υγεία των ζώων, άρμεγαν τα πρόβατά τους τελετουργικά και έφτιαχναν το πρώτο τυρί της χρονιάς, απόκοβαν τα αρνάκια που είχαν γεννηθεί τον προηγούμενο χειμώνα και οδηγούσαν τα κοπάδια από τα πεδινά στις πράσινες ορεινές βοσκές. Ο Αη-Γιώργης

ήταν γνωστός ως τσοπάνης, άρχοντας του δάσους και, όπως ο Άγιος Σάββας της λαϊκής δοξασίας, ως προστάτης από τους λύκους.

5. Επική ποίηση

Η προφορική παράδοση των σλαβόφωνων πληθυσμών περιλάμβανε παραμύθια, θρύλους και αφηγήσεις με θρησκευτικά ή ιστορικά θέματα, καθώς και ποιήματα και τραγούδια. Όπως γενικότερα στα Βαλκάνια, μεγάλη διάδοση είχαν τα τραγούδια με ερωτική θεματολογία και εκείνα που εξυμνούσαν τα κατορθώματα των κλεφτών (χαϊντούκων). Την προσοχή των ερευνητών τράβηξαν όμως κατά κύριο λόγο οι μακρές αφηγηματικές μπαλάντες. Η ανακάλυψη της ύπαρξης μιας ζωντανής παράδοσης επικής ποίησης στους Σλάβους των δυτικών Βαλκανίων αποτέλεσε ορόσημο για τον ευρύτερο στοχασμό για την προφορική παράδοση και την επική ποίηση. Η σλαβική παράδοση έγινε ευρύτερα γνωστή μέσω της συμπερίληψής τους στη συλλογή δημοτικών τραγουδιών του Γκόντφριντ Χέρντερ (Johann Gottfried von Herder), που εκδόθηκε το 1778-79, και κυρίως μέσα από τη συλλογή του Βουκ Κάρατζιτς (Vuk Karadžić) και τις γερμανικές μεταφράσεις του Γιάκομπ Γκριμ (Jacob Grimm) στις αρχές του 19ου αιώνα.

Επικά ποιήματα απαντώνται σε όλο τον χώρο των δυτικών Βαλκανίων, από τις κροατικές μέχρι νότια τις αλβανικές περιοχές. Τραγουδιούνταν (ή ορθότερα, απαγγέλλονταν τραγουδιστά) με συνοδεία μιας μονόχορδης λύρας με δοξάρι, της γκούσλε. Ως προς τη θεματολογία τους, τα σλαβικά έπη ανήκουν σε δύο βασικές κατηγορίες: η πρώτη (η παλαιότερη, κατά τον ειδήμονα στο βαλκανικό έπος Άλμπερτ Λορντ)² περιλαμβάνει τραγούδια με «μυθολογικά» θέματα, που δεν αφορούν ιστορικά πρόσωπα αλλά το «υπερφυσικό»· η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει ιστορικά ή ψευδοϊστορικά τραγούδια, που αντλούν την έμπνευσή τους από συγκεκριμένα γεγονότα. Τα τραγούδια με «μυθολογική» θεματολογία καλλιεργήθηκαν πολύ περισσότερο μεταξύ των μουσουλμάνων Σλάβων της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, ενώ οι χριστιανοί στράφηκαν κυρίως στα τραγούδια με ιστορική θεματολογία.

Τα σλαβικά έπη των πρώιμων νεότερων χρόνων, όπως και οι παρόμοιες θεματολογίες μπαλάντες, τα κλέφτικα (χαϊντούκικα) ή άλλα ιστορικά τραγούδια των βαλκανικών λαών είναι άμεσα συνδεδεμένα με την οθωμανική κατάκτηση και κυριαρχία. Για τον Άλμπερτ Λορντ αυτή η σύνδεση είναι κυριολεκτικά αζεδιάλυτη:

«Η τουρκική κατάκτηση έπαιξε καταλυτικό ρόλο στη μετατροπή σε επική ποίηση μιας παράδοσης αφηγηματικών ποιημάτων, σύντομων διηγημάτων και ασμάτων που αναφέρονταν σε τοπικές

² A. Lord, "The effect of the Turkish conquest on Balkan epic tradition". Στο H. Birnbaum και S. Vryonis, Jr. (επιμ.), *Aspects of the Balkans: Continuity and change*, Χάγη-Παρίσι: Mouton, 1972, 298-318: 299.

έριδες. Πριν από την άφιξη των Τούρκων τα συστατικά ήταν εκεί, αμάλγαμα τουλάχιστον δύο παραδόσεων, της σλαβικής και της ελληνικής, αποθηκευμένα στα αρχαία σταυροδρόμια μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Στα τέλη του 14ου αιώνα μεταξύ των λαών της Βαλκανικής υπήρχε μια αξιοσέβαστη παράδοση μπαλαντών και σύντομων αφηγηματικών ασμάτων, διηγήσεων για υπερφυσικά όντα και άλλων που ανακαλούσαν αρχαίους ήρωες, μερικούς από τους οποίους δεν τους γνωρίζουμε πια. Με τον ερχομό των Τούρκων, στα βουνά της Βοσνίας, της Ερζεγοβίνης, της βόρειας Αλβανίας και αλλού στη χερσόνησο, η επική παράδοση ξαναέζησε για ένα βραχύ και τελικό χρονικό διάστημα στη Βαλκανική Χερσόνησο.»³

5.1 Μάρκο Κράλιεβιτς

Ο πιο αγαπητός ήρωας της χριστιανικής επικής ποίησης ήταν ο Μάρκο Κράλιεβιτς (=πρίγκιπας Μάρκο) και το πιο διάσημο επεισόδιο η μάχη του Κοσσυφοπεδίου (1389). Στη μάχη αυτή συγκρούστηκαν τα συνασπισμένα στρατεύματα του σέρβου βασιλιά Λάζαρ και του βόσνιου Τβίρτκο με εκείνα του Μουράτ. Οι Σέρβοι ηττήθηκαν και ο Λάζαρ σκοτώθηκε στη μάχη, αλλά ένας σέρβος στρατιώτης, που –σύμφωνα με την προφορική παράδοση– λεγόταν Μίλος Όμπιλιτς, σκότωσε τον Μουράτ. Ο Μάρκο Κράλιεβιτς ήταν κι εκείνος υπαρκτό πρόσωπο, αν και δε γνωρίζουμε αν έλαβε μέρος στη μάχη του Κοσσυφοπεδίου. Γιος του σέρβου ηγεμόνα του Πρίλεπ, ο Μάρκο συμμετείχε στη μάχη στο Τσέρνομεν κοντά στον Έβρο (1371), στην οποία οι ηγεμόνες των μακεδονικών περιοχών ηττήθηκαν από τον σουλτάνο Μουράτ και αναγνώρισαν την οθωμανική επικυριαρχία. Απ' όσο ξέρουμε, ο Μάρκο σκοτώθηκε το 1394 πολεμώντας στο πλευρό του Βαγιαζήτ.

Ο Μάρκο Κράλιεβιτς και τα άλλα «ιστορικά πρόσωπα» της επικής ποίησης ελάχιστη σχέση έχουν με τα πρόσωπα των οποίων τα ονόματα φέρουν. Ο Μάρκο Κράλιεβιτς είναι ένας ήρωας με υπερφυσικές δυνάμεις που ιππεύει ένα εξίσου υπερφυσικό άλογο, τρομακτικός στην οργή του και αδάσαστος στα πάθη του. Οι περιπέτειές του, παρά το ιστορικό προπέτασμα, ανήκουν στη σφαίρα του μύθου. Μέσα από τη διήγηση των κατορθωμάτων του όμως, όπως και μέσα από την ανάμνηση της δυναστείας των Νεμανιδών ή της μάχης του Κοσσυφοπεδίου σε άλλα επικά ποιήματα, διατηρήθηκε και μεταπλάστηκε ένα έθος ιπποτικής αντρείουσύνης που αργότερα τον 19ο αιώνα, στο πλαίσιο της ανάδυσης ενός εθνικού λόγου, θα γίνει κορυφαίο σύμβολο της σερβικής εθνικής μνήμης.

³ ό.π., 298.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΗΓΕΣ: Η ΑΔΕΛΦΗ ΤΟΥ ΚΑΠΕΤΑΝ ΛΕΚΑ

Από το: *The ballads of Marko Kraljević, translated by D. H. Low*,
Καίμπριτζ: Cambridge University Press, 1922: 29-45. Μετάφραση Ε. Γκαραά.

- 1 Απ' όταν φτιάχτηκε ο κόσμος
 δεν υπάρχει μεγαλύτερο θαύμα,
 ούτε έχει ακουστεί άλλο να είναι
 απ' το θαύμα που λένε στο Πρίζρεν
5 πως είν' στο σπίτι του Λέκα καπετάν·
 και το θαύμα που λέν' είναι η Ροζάντα, η κόρη.
 Θέ μου! Ωραία που είναι, κακό να μη την εύρει!
 Στις τέσσερις γωνιές της γης,
 στις χώρες όλες, Γκισούρηδων και Τούρκων,
10 ομορφιά άλλη σαν κι αυτή δεν είχε ο κόσμος όλος,
 ούτε λευκή τούρκισσα κόρη ούτε Βλάχα,
 ούτε δέσποινα λυγερή, λατινική γενιά.
 'Όσ' είχαν δει του βουνού την ξωτικιά
 είπαν πως ούτ' εκείνη, αδελφέ, δέν τηνε φτάνει.
15 Μεγάλωνε η κόρη κλεισμένη σε κελί·
 χρόνους δεκαπέντε, λεν, ήτανε κλεισμένη,
 ούτε ήλιον είχε δει, ούτε και το φεγγάρι.
 Σ' όλο τον κόσμο ακούστηκε το θαύμα.
 Στόμα σε στόμα ειπώθηκε η ιστορία,
20 μέχρις ότου μαθεύτηκε στο Πρίλεπ·
 κι άκουσε ο Μάρκο Κράλιεβιτς, ο αντρειωμένος.
 Του Μάρκο του άρεσε πολύ
 που την παινούσαν κι ότι κακό για κείνονε δε λέγαν·
 του φάνηκε πως αν γυναίκα του γινόταν,
25 ο Λέκα άξιος φίλος θα δειχνόταν,
 κρασί μαζί να πίνουν,
 αρχοντικά οι δυό τους να μιλούν.

*[Ο Μάρκο αποφασίζει να ζητήσει τη Ροζάντα σε γάμο και φεύγει με τους
συντρόφους του για τον πύργο του καπετάν Λέκα. Όταν τη συναντά
όμως, η Ροζάντα δεν τον δέχεται για άντρα και τον προσβάλλει,
λέγοντάς του ότι είναι τσιράκι του σουλτάνου.]*

- 515 Η Ρόζα ήτανε κοντά στον πύργο
 κι οι άλλες κόρες ήταν γύρω απ' τη Ροζάντα·
 κρατώντας τα μανίκια της και τον ποδόγυρό της.
 Το είδε ο Μάρκο κι έβγαλε φωνή:
 «Ω δέσποινα, περήφανη Ροζάντα,
520 σ' εκλιπαρώ στα νιάτα σου,
 διώξ' τις συντρόφισσές σου
 και γύρνα να με δεις!
 Γιατί, Ρόζα, ταράχτηκα πολύ
 στον αδερφό σου εμπρός, μέσα στο δώμα,
525 και δε σε κοίταξα καλά.
 Κι όταν γυρίσω στο κάστρο μου του Πρίλεπ,

η αδελφή μου πολύ θα με βαρύνει
ρωτώντας: Ήταν ωραία η Ρόζα στη θωριά;
Γύρνα σ' εμέ, να δω το πρόσωπό σου.»

530 Έδωξε η δέσποινα τις άλλες κόρες,
γύρισε και του έδειξε το πρόσωπό της:
«Τώρα Μάρκο», είπε, «μπορείς τη Ρόζα να κοιτάξεις!»
Λύσσαξε ο Μάρκο κι άφρισε απ' το κακό του,
ένα βήμα έκανε κι έδωσε έναν πήδο,

535 κι από το χέρι άδραξε την κόρη.
Τράβηξ' το κοφτερό σπαθί απ' το θηκάρι
κι έκοπέ της το δεξί το χέρι·
της έκοψε το χέρι από τον ώμο,
κι έβαλε στο ζερβό το χέρι το δεξί,

540 με το σπαθί τής έβγαλε τα μάτια,
τα τύλιξε μες σε μεταξωτό μαντήλι
και της τα πέταξε στον κόρφο.
Τότε έτσι μίλησε ο Μάρκο:
«Διάλεξε τώρα κόρη, εσύ, Ροζάντα,

541 διάλεξε τώρα ποιον απ' όλους θέλεις,
του Τούρκου το τσιράκι
ή τον Μίλος, της φοράδας γιο,
ή μήπως τον μπάσταρδο τον Ρέλια!»

545 Ούρλιαξε η Ρόζα κι ακούστηκε μακριά,
κι έκραξε στον αδελφό της, Λέκα:
«Ω αδελφέ μου, Λέκα καπετάν!
Δε βλέπεις πώς άθλια χάνομαι
απ' του αντρειωμένου Μάρκο Κράλιεβιτς τα χέρια;»
[...]

565 Ο Μάρκο κάτω απ' το δώμα ζώστηκε το σπαθί,
καβάλησαν τα ωραία άλογά τους
κι έφυγαν πέρα από τον κάμπο τον πλατύ.
Έμεινε ο Λέκα σαν να ήταν πετρωμένος
κι η Ρόζα, τσακισμένη να θρηνεί.

6. Επιλεγμένη Βιβλιογραφία

- Faroghi, Suraiya, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία: από τον Μεσαίωνα ως τις αρχές του 20ού αιώνα*, μτφρ. Κ. Παπακωνσταντίνου, Αθήνα: Εξάντας, 2000.
- Kitromilides, Paschalis, "Orthodox culture and collective identity in the Ottoman Balkans during the eighteenth century", *Oriente Moderno* n.s. 18 (1), 1999, 131-45.
- Lord, Albert B., "The effect of the Turkish conquest on Balkan epic tradition". Στο H. Birnbaum και S. Vryonis, Jr. (επιμ.), *Aspects of the Balkans: Continuity and change*, Χάγη-Παρίσι: Mouton, 1972, 298-318.
- Mazower, Mark, *Τα Βαλκάνια*, μτφρ. Κ. Ν. Κουρεμένος, Αθήνα, 2002.
- Πούχνερ, Βάλτερ, *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια (συγκριτική μελέτη)*, Αθήνα: Πατάκης, 1989.
- Stoianovich, Traian, *Balkan worlds: The first and last Europe*, Άρμονκ-Λονδίνο: M.E. Sharpe, 1994.
- Vryonis, Speros, Jr., «Η Βυζαντινή κληρονομιά στον επίσημο και έντεχνο πολιτισμό των Βαλκανικών λαών», μτφρ. Σ. Ευθυμιάδης. Στο J. Υιάννιαν (επιμ.), *Η Βυζαντινή παράδοση μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα, 1994, 35-68.